

М.А. Очир-Горяєва
Pferdegeschirr aus Chošeutovo. Skythischer Tierstil an der Unteren Wolga

Archäologie in Eurasien. Band 19. Mainz am Rhein, 2005

Авторка рецензованої монографії — російська дослідниця, кандидат історичних наук Марія Олександрівна Очир-Горяєва. Ця книга є результатом її плідної співпраці з Євразійським відділом Німецького археологічного інституту (м. Берлін), де М.О. Очир-Горяєва свого часу отримала стипендію ім. Гумбольдта, а потім брала участь у спільних дослідницьких проєктах, зокрема, у дослідженні та монографічному виданні унікального комплексу предметів кінського спорядження з с. Хошеутове на Нижній Волзі.

Як це часто буває, предмети випадково знайшов тракторист під час земляних робіт у 1986 р. Місце знахідки дослідив співробітник Астраханського краєзнавчого музею В.В. Плахов, який склав кресленик ситуації. До 1994 р. унікальні речі лежали у фондах, доки співробітник Інституту археології РАН В.В. Дворниченко не склав їх повний опис та здав до ДІМу (принаймні акт прийому-здачі датовано 1994 р.).

Першу публікацію комплексу було здійснено М.О. Очир-Горяєвою у співавторстві з В.В. Дворниченко (Дворниченко, Очир-Горяєва 1997, с. 99—115). Згодом співавтори разом та поодиночки вивчали хошеутівський комплекс у різних працях (Дворниченко 1999; Дворниченко, Плахов, Очир-Горяєва 1997). У рецензованій книзі М.О. Очир-Горяєва та В.В. Дворниченко у співавторстві уклали каталог знахідок. Таким чином, на мій погляд, авторка повністю виконала свій моральний обов'язок перед покійним колегою.

Під час вивчення випадкової знахідки дослідник насамперед має максимально достовірно відтворити первинний вигляд пам'ятки. У розділі «Fundgeschichte» авторка переконливо довела, що хошеутівські вуздечкові набори походять не з могили, а з ямки-криївки біля її північно-західного кута, аргументуючи це характерними рисами поховального обряду кочовиків Нижнього Поволжя скіфської доби та ста-

тистичними даними, отриманими нею у попередніх дослідженнях.

Розділи «Gliederung des Fundinventars» та «Pferdegeschirrgarnituren» присвячено класифікації знахідок. М.О. Очир-Горяєва об'єднала численні (понад 300) та різноманітні предмети за їх функцією у вуздечковому наборі, виокремивши псалії, налобники та наносники, прикраси нащічних та наносних ременів тощо. Цікаво, що авторка зробила це, вдавшись до незвичайного, але найпростішого способу, що виявився оптимальним: вона «перевернула» всі бляхи, класифікувавши їх за розташуванням петель на звороті. У такий спосіб дослідниця отримала кілька великих груп прикрас, що не повторювали одна одну.

Згрупувавши бляхи за сюжетами та розташуванням петель, М.О. Очир-Горяєва реконструювала гарнітури 11 вуздечок. Важливе місце у системі її аргументів, крім стилістичної єдності та основного мотиву блях кожного набору, посідають аналогії з Пазирикських курганів. Слід зазначити, що аналіз останніх у такому аспекті здійснено вперше, тому спостереження М.О. Очир-Горяєвої над пазирикськими вуздечками мають самостійну дослідницьку цінність.

Реконструкції ґрунтуються не лише на міркуваннях авторки щодо функцій гарнітури, а й на середніх розмірах голови коня степового типу, що додає їм реальності та правдоподібності. В рецензованій книзі, порівняно з першою публікацією (Дворниченко, Очир-Горяєва 1997), зроблено якісний крок на шляху осмислення комплексу. Він набув форми та образу, що легко сприймається і, що не менш важливо, легко перевіряється.

Отже, авторка виділила три групи хошеутівських наборів: лаконічного, класичного та пишного стилів. Проте, пам'ятаючи, що всі набори є реконструкціями, дослідниця не наполягає на належності до тієї чи іншої групи, за винятком лише деяких.

У розділі «Beobachtungen zum Tierstil von Chošeutovo» М.О. Очир-Горяєва аналізує звіри-

ний стиль, у якому виконано прикраси хошеутівських наборів. Фахівцям відомо, як складно обрати критерії для класифікації та правильний підхід до матеріалу. Авторка, як і всі її попередники, опинилася перед вибором: що взяти за основу аналізу — образи тварин, категорії прикрас чи художні особливості та стилістику? І знову дослідниця обрала несподіваний принцип — географічний. Бляхи та псалії, що мають аналогії на захід від Волги, вона об'єднала в «Західну» групу, ті, аналогії яким відомі на схід, — у «Східну», а ті, що складають ядро комплексу, зі своєрідними мотивами, притаманними лише однокультурним пам'яткам Нижнього Поволжя — у «Нижньоволзьку» групу. Цей підхід, може, й не зовсім логічний з погляду мистецтвознавства, але для культурно-історичного осмислення комплексу з Хошеутова на широкому тлі аналогій по всьому євразійському степу й почасті лісостепу від Дунаю до Внутрішньої Монголії він «спрацював». До того ж, залучення аналогій із Північного Причорномор'я, добре датованих грецьким імпортом, дало змогу авторці окреслити й хронологічні межі звіриних образів на предметах із Хошеутова.

Наводячи репрезентативне коло причорноморських аналогій, М.О. Очір-Горяєва датує хошеутівський комплекс V ст. до н. е. Далі, користуючись власною схемою релятивної хронології однокультурних пам'яток Нижнього Поволжя, авторка пропонує звузити цю дату до першої половини століття, навіть до його другої чверті.

Взагалі, механізм датування комплексу з Хошеутова, що не містить жодного предмету з вузьким датуванням, дуже цікавий. Авторка підійшла до цієї проблеми системно. Під час аналізу «за-хідних» аналогій вона окреслила приблизне коло пам'яток, датованих грецьким імпортом, у межах першої половини V ст. до н. е. Далі, встановивши, що комплекс із Хошеутова входить до групи церемоніальних наборів, авторка посилається на прямі аналогії серед церемоніальних наборів (насамперед набору з Новопривольного) та повсякденних вуздечок із Блюменфельдського кургану А-12. У свою чергу, цей курган, за авторською схемою релятивної хронології, що ґрунтується на типології сагайдачних наборів Нижнього Поволжя, належить до верхнього пласту першої хронологічної групи. Отже, і Хошеутове має теж належати до цього пласту, який М.О. Очір-Горяєва датує першою половиною V ст. до н. е. Аргументуючи цю дату, авторка посилається на власні статті з типології вістер стріл та хронології, опубліковані в «Російській археології» та *British Archaeological Report*.

На наш погляд, хронологічна частина книги мала б бути більш розширеною, позаяк стисло-

го тезового викладення авторської системи релятивної хронології замало для такої праці, хоча дата комплексу й не викликає сумніву. Напевно, краще було б повністю, з ілюстраціями, викласти суть своєї схеми та механізм співвідношення її з абсолютними датами, хоча б з огляду на те, що західним читачам не завжди доступні російські або українські видання, а нашим — англійські.

Здавалося б, авторське завдання виконано: комплекс описано, аналогії наведено, дату визначено. Проте М.О. Очір-Горяєва на цьому не зупинилася. Вона здійснила наступний і напрочуд важливий крок, розглянувши розділі «Gräber mit Pferdegeschirr aus dem Unteren Wolga-Gebiet» всі пам'ятки цієї категорії з регіону, що вивчається. При цьому було проведено значну та важливу підготовчу роботу: складено повний каталог усіх вуздечкових наборів Нижнього Поволжя; у книзі зібрано і проілюстровано (що важливо — і зі зворотного боку, з петлями та всіма деталями) всі комплекси, розкидані по регіональним музеям.

Ця копітка праця повністю виправдала себе, позаяк виявилось, що всі комплекси з предметами вузди з Нижнього Поволжя можна поділити на дві стилістичні групи, що відрізняються за поховальним обрядом. Одні речі завжди знаходили у могильній ямі поруч із похованим, інші — за межами ями, але поруч з нею. На думку авторки, перші можна вважати повсякденними, другі — церемоніальними, сакральними. В такий спосіб М.О. Очір-Горяєвій вдалося не лише «примирити» два протилежні погляди М.П. Грязнова та С.І. Руденка про побутове або ритуальне призначення пазирицьких вуздечкових наборів, а й порушити актуальне питання щодо співвідношення побутового та сакрального в археологічній культурі. Проаналізувавши поховання з Нижнього Поволжя, авторка дійшла висновку, що хошеутівська знахідка належить до другої стилістичної групи церемоніальних наборів.

Нарешті, оцінивши місце та роль комплексу з Хошеутова на тлі однокультурних пам'яток Нижнього Поволжя, дослідниця вийшла за межі регіону, що вивчався. В останньому розділі «Gräber mit Pferdegeschirr aus dem südlichen Uralvorland» здійснено детальний аналіз поховань із предметами кінської вузди з сусіднього регіону — Південного Приуралля. З позицій методології це дослідження — бездоганний крок, адже саме південно-приуральські пам'ятки складають другу (самаро-уральську) групу старожитностей Євразії скіфського часу (до першої, волго-донської, належить комплекс із Хошеутова). У цьому розділі авторка докладно описала та каталогізувала понад 60 поховань із

предметами вузди. Це, безумовно, безцінна інформаційна підтримка для дослідників, які вивчають Південне Приуралля.

Цікавими та важливими є висновки М.О. Очир-Горяєвої. Комплекс із Хошеутова вона інтерпретувала як символічне поховання 11 коней. Авторка залучила порівняльний матеріал із Пів-нічного Причорномор'я, Південного Приуралля та Горного Алтаю, навела численні знахідки кінських поховань та предметів вузди в археологічних пам'ятках скіфського часу з усіх куточків євразійського степу. На думку авторки, схеми взаєморозташування коней та «господарів» свідчать про підпорядкованість поховань коней положенню та орієнтації похованого господаря, а їх багата вузда визначає соціальний статус людини.

Усі ці міркування наведено в двох розділах, а етнографічні приклади про значення коня в кочових суспільствах — у висновках. Напевно, варто було б зібрати всі ці дані разом та розглядати їх комплексно, тоді б важлива теза про

те, що супровідні поховання коней та предмети вузди в пам'ятках Нижнього Поволжя та Південного Приуралля не є свідченням розвинутого культу коня, пролунала б переконливіше. Це тим більше прикро, що авторка протягом усього дослідження демонструвала знання етнографії та фольклору, принаймні її рідного калмицького народу, й ці доречні спостереження помітно пожвавили сприйняття археологічних реалій, нагадуючи про їх роль у колись живій культурі.

Серед позитивних моментів книги слід відзначити численні ілюстрації високої інформативної та технічної якості, широкі резюме російською та англійською мовами, каталог знахідок. Отже, 19-й том серії «Археологія в Євразії», що регулярно публікує Євразійський відділ Німецького археологічного інституту, поповнив науку ще однією високоякісною публікацією видатного археологічного комплексу.

О.В. СИМОНЕНКО

Дворниченко В.В. Новые поступления в состав Хошеутовского комплекса узденных принадлежностей // Скифы и сарматы в VII—III вв. до н. э. — М., 1999. — С. 153—155.

Дворниченко В.В., Очир-Горяева М.А. Хошеутовский комплекс узденных принадлежностей скифского времени на Нижней Волге // Донские древности. — Ростов н/Д. — 1997. — С. 99—115.

Дворниченко В.В., Плахов В.В., Очир-Горяева М.А. Погребения ранних кочевников из Нижнего Поволжья // РА. — 1997. — № 3. — С. 127—142.

Одержано 25.01.2007

Б.П. Томенчук

Археологія некрополів Галича і Галицької землі.

Одержавлення. Християнізація

Івано-Франківськ: Гостинець, 2006. — 328 с.

До важливих компонентів християнської культури належать поховання. Обряди захоронень завжди були стійкими, консервативними і в них краще, ніж в інших традиційних явищах, простежуються спадкові риси у розвитку самої культури. Завдяки дослідженням могильників можна відтворити поховальний обряд, що містить значну інформацію про його творців. Матеріали вивчення поховань широко використовуються для визначення етнічного складу населення тієї чи іншої археологічної культури. Різні групи завжди дотримувалися різних уявлень про потойбічний світ, тому по-різному й ховали своїх небіжчиків. Крім того, ці матеріа-

ли є важливим джерелом вивчення ідеологічних уявлень, релігійних обрядів та вірувань, демографії та побуту населення як окремих регіонів, так і всієї Русі. З огляду на таку специфіку поховальні комплекси є одними з найбільш представницьких археологічних джерел в історичних дослідженнях.

Вивчення могильників давнього Галича і Галицької землі було розпочато ще у 1880-х рр. і триває й нині. У 1990 та 1993 рр. вийшли монографії О.П. Моці, присвячені поховальним пам'яткам південно-руських земель IX—XIII ст., де автор на основі систематизації, аналізу та інтерпретації матеріалів поховальних пам'яток розглянув актуальні питання історії Київської Русі, зокрема, й досліджуваного регіону. Здава-

© І.П. ВОЗНИЙ, 2007